

МОМЕНТ ВИНИКНЕННЯ ПРАВозДАТНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ, СЛОВАЧЧИНІ ТА УГОРЩИНІ

Булеца С.Б.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
юридичного факультету

ДВНЗ „Ужгородський національний університет”

В аналізованій статті проведено правовий аналіз виникнення цивільної правоздатності в Україні, Словаччині, Угорщині. Зачата і живонароджена дитина повинна володіти цивільною правоздатністю.

Ключові слова: правоздатність, життя, зачаття, суб'єкт права, смерть, право, дитина, момент виникнення.

В анализируемой статье проведен правовой анализ возникновения гражданской правоспособности в Украине, Словакии, Венгрии. Зачатая и живорожденный ребенок должен владеть гражданской правоспособностью.

Ключевые слова: правоспособность, жизнь, зачатие, субъект права, смерть, право, ребенок, момент возникновения.

In the analysed article the legal analysis of origin of civil legal capacity is conducted in Ukraine, Slovakia, Hungary. Conceived and vividly a child borns must own a civil legal capacity.

Keywords: legal capacity, life, conception, legal subject, death, right, child, moment of origin.

Розглядаючи це питання, потрібно зазначити, що залежно від сфери вживання категорія «життя» має складну структуру та наділена різноманітним змістом. Наприклад, із погляду філософії під «життям» розуміють спосіб буття, що наділений внутрішньою активністю сутностей, або ж цілісність реальності буття, що збагнена інтуїтивно. Природознавче розуміння життя охоплює спосіб існування систем, який передбачає обмін речовин, подразливість, здатність до саморегуляції, розмноження та адаптації до умов середовища. З погляду біології також немає єдиного підходу до визначення поняття життя. Тут виділяють два основних напрями. Представникипершого вважають, щоосновним у трактуванні сутності життя є субстрат (білок чи молекули ДНК), який є носієм основних властивостей живого. Прихильники іншого напрямку переконані, що життя потрібно розглядати з точки зору його основних властивостей (обмін речовин, самовідтворення тощо) [1, с.241]. Медицина поняттям „життя” охоплює одну з найвищих форм руху та організації матерії, яка формується на основі прогресивного розвитку вуглецевих сполук, органічних речовин та сформованих на їх основі надмолекулярних систем [2, с.253]. Безліч визначень поняття «життя» нам також пропонують релігійні вчення, науки генетика, психологія, психіатрія тощо. Однак з усього різноманіття визначень життя нас здебільшого цікавить таке, що було б придатним для правозастосовної діяльності, тобто визначення життя як немайнового блага. На нашу думку, близькі до істини науковці, які стверджують, що життя за своєю сутністю — поняття складне і включає в себе два основних аспекти: біологічне існування людини та її соціальний розвиток як розумної істоти у часі та просторі. Тому під поняттям «життя» науковці розуміють природне (біологічне і психічне) існування та соціальне функціонування людського організму як єдиного цілого.

Так, Л.О. Красавчикова встановила, що в біологічному плані „життя” — це фізіологічне існування людини або тварини, а „життєдіяльність” — сукупність життєвих опор, які складають діяльність організму [3, с.14]. Однак, незважаючи на важливість цього в тоді як обсяг та ступінь реалізації прав, що забезпечують соціальне буття людини (право на ім'я, честь, гідність, особисте життя тощо) залежать від статусу фізичної особи, громадянства.

Незважаючи на ту роль та місце, які законодавець відводить життю людини, ще одним упущенням, на нашу думку, є те, що немає офіційного тлумачення життя як особистого немайнового блага, яке б сприяло єдиному розумінню та застосуванню норм права, якими регулюються чи охороняються правовідносини, що пов'язані з ним.

Права людини виражаються через право на життя,

наприклад, право на життя у здоровому навколишньому середовищі, у суспільному осередку, де кожен має право вільно пересуватися, має право на свободу слова, право утворювати товариства. Але таке право, як охорона здоров'я, соціальні, культурні права, забезпечення здорових умов життя, належать до немайнових прав. Вимоги людини щодо відповідного рівня життя випливають із сутності життя і створюють тим самим основні цінності охороняти життя, коли воно в небезпеці. Складовою права на особисту недоторканність як правоможність на власні дії вкючає в себе право особи самостійно вирішувати питання про цілісність свого тіла за життя або після смерті та про контактування з навколишнім середовищем.

Історичний огляд підтверджує, що ще в давньоримському праві існували норми, які свідчать, що цивільна правоздатність виникає в людині ще до народження. Мова йде про положення, передбачене Законом XII таблиць, відповідно до якого дитина, що народилася після смерті батька-спадкодавця, вважалася спадкоємцем і, в силу цього, могла бути згадана у заповіті. Згодом аналогічне положення було закріплено в більш пізніх правових джерелах — Інституціях Гая і Дигестах Юстиніана та у виступі Цицерона „causa curiana” [4, с.8].

Крім того, за законом Юлія Веллея, з метою охорони спадкоємних прав людського зародка йому на прохання вагітної матері призначався піклувальник, що здійснював керування майном, яке повинен успадкувати зародок у випадку народження [5, с.258]. Не випадково на рубежі II—III ст. римський юрист Тертуліан писав: „Той, хто буде людиною, уже людина” [6, с.180].

Приведені норми правових джерел були рецепційовані країнами романо-германської правової системи. Так, відповідно до параграфа 1923 р.[7, с.378] Німецького ЦК, „особа, яка ще не народилася на момент відкриття спадщини, однак уже було зачата, вважається народженою до відкриття спадщини”.

Положення правових джерел вплинули на формування в науці цивільного права теорії „умовної правоздатності” людського плоду. ВУгорщині, Словаччині та Чехії у ЦК при визначенні правоздатності міститься умова — „якщо” народиться живою. Слово „якщо” свідчить про необхідну умову народження дитини живою. Так само в Україні, однак цивільна правоздатність виникає з моменту народження, і з цього моменту дитина володіє цивільними правами та обов'язками, а в аналізованих країнах, якщо дитина народилася живою, то відсутній сумнів, коли вона почала володіти цивільними правами та обов'язками, тобто з моменту зачаття, так забезпечуються права ненародженої дитини.

Вважаємо, що це позитивний момент у законодавстві цих країн, бо не виникає суперечок при наявності будь-яких спорів. Остаточну відповідь про початок ви-

никнення правоздатності дати важко, це питання потребує неупередженого розгляду і подальшого законодавчого дослідження.

На думку більшості правознавців, вищенаведені норми аж ніяк не наділяють людський зародок суб'єктивними правами: людина стає суб'єктом права лише в тому випадку, якщо вона народиться, причому народиться живою. При цьому правознавці вважають, що зачата дитина (насцитурус) наділена умовною цивільною правоздатністю, інші ж схиляються до того, що закон просто охороняє майбутні права насцитуруса, не визнаючи його правоздатною особою. Такої позиції дотримувався В.М. Хвостов [8, с.92], В.І. Серебровський [9, с.144], Я.Р. Веберс [10, с.184].

Це питання знаходить своє висвітлення у різних галузях права. У цивільному праві народження і смерть людини розглядають як події, особливий різновид юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин.

О. Домбровська вважає, що людина стає суб'єктом права на життя з початку її фізіологічних пологів, оскільки народження – це тривалий процес, а не момент. Вона заперечує виникнення правоздатності з моменту зачаття, бо постає проблема заборони штучного переривання вагітності. Воно буде розглядатися як кримінальне карне діяння, що посягає на життя людини при цьому, зростає кількість кримінальних абортів, убивств новонароджених дітей, покинутих дітей, оскільки залишається проблема підліткової вагітності, народження дітей-інвалідів [11, с.38].

Зазначимо, що момент виникнення права на життя збігається у часі з моментом виникнення цивільної правоздатності, тобто правового статусу особи, і ці поняття взаємопов'язані. Припустимо, що життя людини починається, коли людський організм, що розвивається в утробі матері, стає людиною, коли вона стає особистістю, індивідуальністю з усіма належними їй правами, і перш за все – правом на життя, а це відбувається з моменту зачаття, тоді закладається генетичний початок і не змінюється до смерті. Розвиток зародка безперервний, тривалий процес, 6–10 тижневий зародок зовні має ознаки людини. З 18 дня після зачаття починають відчуватися удари серця, приходить у дію власна система кровообігу. Запліднена яйцеклітина – це абсолютне життя людської істоти, і вона має те ж життя, яке має новонароджений малюк, дитина, підліток чи зріла людина [12, с.17]. Вважають, що вагітність – це період формування нової істоти, а не перетворення її в Людину, оскільки це вже Людина [13, с.42].

Наприклад, 25 травня 2004р. в США був прийнятий закон про охорону ненароджених дітей через згальтування. За нього голосував 61 сенатор, а проти 38. Злочинець, вчиняючи насилля над матір'ю, винний також у вбивстві плоду (foeticide). Закон був створений на тій основі, що плід матері має право на охорону, тому його смерть є порушенням не лише прав матері, але й прав і плоду. Отже, цим визнається право плоду на життя, і як наслідок скасування закону про проведення штучного переривання вагітності [14, с.4].

А.М. Колодій та А.Ю. Олійник вважають, що людина стає суб'єктом права на життя з початку її фізіологічною народження. Зауважимо, що О. Малиновський до природних прав відносить право на життя, право на здоров'я, право на особисту недоторканність та право на смерть. Він пропонує зберегти до права на смерть самостійне право на розпорядження життям – право на самогубство і право на евтаназію [15, с.54]. Однак це твердження ірраціональне, однобоке, оскільки особа не має безмежної свободи можливості обрати момент власної смерті чи продовжити життя на свій вибір. Вона може лише свідомо знищити себе.

Зауважимо, що Р.О. Стефанчук відкидає можливість виникнення права на життя з моменту зачаття, оскільки воно як елемент загальної цивільної правоздатності фізичної особи виникає в особі з моменту народження (ч.2 ст.25 ЦК України), через відсутність у законодавстві кримінальної відповідальності за проведення абортів, які при сприйнятті концепції наділення зародку правом на життя повинні були б прирівнюватися до вбивства [16, с.255–256].

Відомо, що якби існувала пряма заборона проведення абортів, він би проводився таємно, що спричинило б ще більше шкоди здоров'ю матері. Але хочемо зауважити, щоб гарантувати право на життя ненародженої дитини, мати, яка перебуває в нормальних побутових, сімейних умовах і бажає зробити аборт, повинна пройти консультацію в психолога, аби здійснити всі дії, необхідні для збереження нового життя. Треба створити комісію з надання порад матерям, перевіряти всіх підстав для абортів, душевного та фізичного стану матері та умов, які примушують переривати вагітність.

Пропонується на законодавчому рівні закріпити, щоб дозволено було проводити аборти без згоди жінки та родичів, коли існує реальна загроза життю матері, та інформувати про проведення абортів батька дитини [17, с.12]. Це б сприяло збереженню життя матері та в деяких випадках дитини.

Вважають, що проведення абортів входить до правомочності батьків розпоряджатися життям своєї ненародженої дитини [18, с.81–84] або проведення абортів є не розпорядженням життям дитини, а реалізацією права на здоров'я матері. Тому про обмеження в цьому випадку говорити недоцільно. Ми дотримуємося другої точки зору, згідно з якою проведення абортів є розпорядження життям матері та дитини, бо переривання вагітності негативно впливає на здоров'я жінки чи майбутньої дитини.

Р.О. Стефанчук вказує, що інтереси ненародженої дитини не цілком сумісні із самостійною правовою категорією «особисте немайнове право», що підтверджується в нормативно-правових актах, зокрема в ст.6 Закону України «Про охорону дитинства», де зазначається, що «кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я» [19, с.255–256].

Однак звернемо увагу на те, що Конституційний суд Угорщини в 1991 році виніс постанову, в якій сформулював положення, що зародок „у своїй фізичній дійсності ще більше, завдяки своїм одиничним властивостям, отримує місце у суспільстві” (№64/1991р. XII.17). В угорській літературі стосовно надання зародку права на життя підтримує Гаморі Онтол [20, с.47–49], Йоббаді Габор [21, с.210–211], Торо Карой [22, с.269–274], Ленковіч Барнабаш [23, с.163] та Тарр Дьордь [24, с.1095]. Однак Петрік Ференц зазначив [25], що визнання правосуб'єктності зародка не потрібно ставити у тісний взаємозв'язок із перериванням вагітності. Не потрібно скасовувати в ЦК Угорщини умову народження дитини живою, бо це б сприяло врегулюванню як майнових, так і особистих прав. Таким чином, правоздатність на підставі закону була б загальною і рівною. Автор вважає, що не потрібно вказувати на часовість, оскільки це в будь-якому випадку триває визначений термін. Зі смертю зародка настає право спадкування, однак ще не врегульоване питання стосовно того, що дитина могла б народитися живою, але відбулося штучне переривання вагітності тому необхідно залишити умову народження дитини живою, оскільки це попередить вчинення неправомірних дій протягом вагітності.

У сучасній угорській літературі на позиції захисту зародка виступає президент Угорщини Йоббаді Габор, на

думку якого „життя зародка є предметом самостійного захисту, із моменту зачаття він володіє переконливими майновими і особистими правами”. Г. Йоббаді відстоює позицію, що зародок у процесі розвитку – це людська істота, яка має загальну, рівну та часову правоздатність [26, с.102]. Змістом протилежної думки є те, що зародок не особа, вона не може бути особистістю, не бере участі в суспільному житті і не є членом цих відносин. Для зародка відсутня поведінка, не можна запрограмувати ні його прав, ні поведінки. Угорські науковці при відстоюванні цієї думки посилаються на релігійні норми, які забороняють проведення абортів, моральні, міжнародні документи та Закон Угорщини «Про захист життя зародку» [27].

Відзначимо, що у Словаччині в Райецьких Теплицях 27.03.2004 року проходила конференція під назвою „Вибори життя”, де правовик Мартіна Фричова наголосила, що ненароджена дитина має право на визнання рівності в правах з народженими людьми, що впливає з її належності до людського роду. Штучне переривання вагітності суперечить міжнародним договорам, яких повинна дотримуватися Словаччина, а також Конституція Словацької Республіки, де ст.15 передбачає, що кожен має право на життя. Життя людини має охоронятися уже перед її народженням. Ніхто не може бути позбавлений життя. Доктор ембріології Рената Мікушова стверджує, що з генетичного погляду розвиток зародка проходить на принципах детермінації, тобто він з моменту зачаття належить до людського виду і в його генетичному ядрі задована інформація, на підставі якої він буде розвиватися. Біологія розглядає розвиток людини як тривалий процес розвитку людини від зачаття аж до смерті [28, с.2]. Мікрогенети підтримують позицію початку людського життя з моменту зачаття людського плоду в череві матері [29, с.135].

Таким чином, в аналізованих країнах ще ненароджена дитина володіє правом на життя. В Україні – лише народжена. Це означає, що 8–місячний плід, який має всі ознаки людини, не володіє правом на життя.

Конституційний суд Угорщини скасував чинні правила стосовно права на аборт, підтвердив, що права людини поширюються до народження. Парламенту 1992 році прийняв Закон “Про захист життя зародка”, який більш ліберальний, ніж Закон “Про аборти”. Зародок не захищається, коли законом дозволено переривання вагітності з причини “виникнення кризового стану”, коли жінка вирішує сама, законодавець погоджується з вчиненням абортів лікарем і дозволяє брати за це гроші.

Чому робимо різницю між статусом зародку *in vivo* та *in vitro*? Потрібно обмежити втручання держави у приватну сферу людини. Комісія з прав людини визнала, що регулювання абортів – це втручання у приватну сферу життя жінки, тобто вона самостійно вирішує питання проведення абортів [30, с.744], тобто порушується право жінки на розпорядження. Україна, Угорщина, Чехія та Словаччина ратифікували Європейську конвенцію і таким чином визнали її рішення.

Ми підтримуємо думку, заборонити аборти не можна, тому що вони будуть робитися підпільно, однак потрібно передбачити суворі рамки проведення абортів для забезпечення здоров’я жінки та майбутніх дітей і в таких межах, щоб це не було насильне втручання в приватне життя жінки [31, с.110].

Насамперед варто звернути увагу на норми міжнародного права, а саме на преамбулу Конвенції про права дитини, відповідно до якої держави-учасники Конвенції, у тому числі й Україна, беруть до уваги, що “дитина, через її фізичну і розумову незрілість, має потребу в належному правовому захисті як до, так і після народження”. Крім того, у ст.1 Конвенції, відповідно до якої “дитиною визнається кожна людська істота до

досягнення 19–літнього віку”, не встановлений початковий момент, з якого варто визнати людську істоту дитиною. З наведеної статті випливає, що, дитиною є не тільки народжена людська істота, але й те, що ще знаходиться в материнській утробі і не з’явилося на світ. Підтвердження цього можна знайти і в українському законодавстві.

Таким чином, останнім часом набула поширення думка, що моментом виникнення права на життя є момент зачаття [32, с.48; 33, с.58]. Ця позиція ґрунтується переважно на певних біологічних та християнсько–релігійних розуміннях поняття життя. При цьому потрібно визнати, що певні передумови до такого висновку дає також і аналіз чинного законодавства. Наприклад, в абз. 2 ч. 2 ст. 25 Цивільного кодексу (далі–ЦК) України зазначено, що в окремих випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини. Аналізуючи цей випадок, ми погоджуємося з висловленою в літературі думкою, що вказана можливість щодо охорони інтересів зачатої дитини поширюється лише на інтереси як відповідну правову категорію, а не на права, до якого належить особисте немайнове право на життя. А окрім того, можливість охорони цих інтересів має бути прямо встановлена в законі, чого в нашому випадку не передбачено.

Так, згідно зі ст.1222 Цивільного кодексу України особи, зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини, мають право спадкування. Отже, чинне законодавство України також охороняє інтереси людського зародка, називаючи його “особою”, а не позбавленою самостійного буття “частиною” материнського організму. У цьому випадку закон лише гарантує охорону майбутніх прав людини, – тих прав, що виникнуть у нього в майбутньому, у випадку народження живим. Таким чином, визнаючи насцитуруса спадкоємцем, законодавець має на увазі, що право на спадкування виникне в нього у випадку народження живим. При цьому виникле право буде діяти зі зворотною силою. Якщо ж згідно з наведеними міжнародними і вітчизняними нормативними правовими актами людська істота, що знаходиться в материнській утробі, визнається дитиною, то на неї поширюються всі норми, що стосуються прав та інтересів дітей, у тому числі й ст.6 Конвенції про права дитини, у зв’язку з якою кожна дитина має право на життя.

Право на життя має все те, що є справедливим, розумним, що підтверджує добросовісність у взаєминах між людьми, а отже, відповідає моральним засадам суспільства. До цих засад ми відносимо право на життя і тим самим можемо припустити, що право на життя починається з моменту зачаття, бо так само як новонароджена дитина не може себе захистити від посягання (відкрили вікно – отримала запалення легенів – наслідок – смерть), так і дитина, яка знаходиться в утробі матері, залежить від неї, тобто мати визначає, чи народиться ця дитина, чи ні. В обох випадках дитина не пам’ятає нічого і не може зарадити нічим, щоб цього не допустити. Кожна зачата дитина – це уже дитина, вона має право на життя, має право народитися на світ і жити в ньому.

Ми пропонуємо, однак, лише запозичити з цивільного законодавства аналізованих країн стосовно виникнення цивільної правоздатності умову, за якою дитина повинна народитися живою. Це б дало можливість скасувати статтю 1222 ЦК України, оскільки зникло би питання стосовно наявності цивільних спадкових прав у особи, яка народилася живою. Видом смерті є перинатальна смерть – це переривання вагітності після 22 тижнів вагітності, коли довжина зародка 30 см, а вага досягає 500 грамів, чи зародок помирає в матці. ЦК Угорщини пов’язує правоздатність із людиною, а припинення правоздатності – зі смертю. Для права смерть,

як підстава для припинення правоздатності, має важливе значення, тому створює підстави оголошення особи померлою судом. При перинатальній смерті мова йде про смерть людської істоти, яка ще не народилася. При відділенні від тіла матері дитина обстежується, у неї виявляють хоча б деякі ознаки життя, тобто визначають не момент смерті дитини, а доводять, що при народженні відсутні були ознаки життя і вони припинилися ще в матці, що обов'язково підтверджується розтином ди-

тини. Угорське право також відносить до перинатальної смерті дитини, яка народилася і померла протягом тижня. Цей перинатальний період починається із 22 тижня вагітності [34, с.394–395]. Отже, дитина, яка народилася живою і мала ознаки життя незалежно від їх тривалості, з цього моменту може мати цивільну правоздатність і тим самим володіє всіма цивільними правами суб'єкта права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Карак П. С. Жизнь // Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицианов. – Минск: Изд. В.М. Скакун, 1998. – С.241
2. Опарим А.И. Жизнь // Большая медицинская энциклопедия / Гл. ред. акад. Б. В. Петровский. – Т. 8: Евгеника–Зыбление. – М.: Изд. «Советская энциклопедия», 1978. – С.253 – 258.
3. Красавчикова Л.О. Личная жизнь граждан под охраной закона. М., 1983. – 149 с.
4. Чернега К.А. Некоторые правовые аспекты искусственного прерывания беременности (аборта) // Гражданин и право (Москва).– 2002.– №9–10. – С.78 – 86
5. Дождэв Д.В. Римське приватне право. Підручник для вузів. – М., 1996. – 632 с.
6. Тертуллиан К.С.Ф. Апология VIII п., 8 Богословские труды. – М., 1984.– Сб. 25. – С. 180.
7. Германское право. – Ч. 1. – М., 1996.– 468 с.
8. Хвостов В.М. Система римского права. – М., 1996.– 192 с.
9. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. – М., 1997. – 243 с.
10. Веберс Я.Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском праве и семейном праве. – Рига, 1975.– 284 с.
11. Домбровська О. Зміст конституційного права на життя людини та громадянина // Право України. – 2002. – №5. – С.37 – 41
12. Павленко И. Безмолвный крик // Здоровье. – 1992. – №1.– С.17-21
13. О'Коннор Д. Аборт – это убийство // Америка.– 1993.– №439. – С.42–45
14. V USA bol prijaty zákon trestajúci zabitie plodu // Spravodaj o.z. Fórum života.– 2004.– №3.– С.4
15. Малиновський А. Имеет ли человек право на смерть? // Рос. Юстиция.– 2002. – №8. – С.54 – 55
16. Стефанчук Р.О. Цивільно-правові засади закріплення, здійснення та охорони права на життя як особистого немайнового права фізичних осіб // Методологія приватного права: 36 наук. праць (за матеріалами наук.–теорет. Конф., м. Київ, 30 травня 2003р.) / Редкол.: О.Д. Крупчан (голова) та ін.– К.: Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.
17. Пунда О.О. Здійснення особистого немайнового права на проведення операції штучного переривання вагітності в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – №12. – С.11 – 14
18. Красавчикова Л.О. Понятие й система личных, не связанных с имуществом правами граждан (физических лиц в гражданском праве Российской Федерации): Дис...уч.степ. док. юр. наук. – Екатеринбург: Уральск. гос. юрид. акад., 1994.– 490 с.
19. Стефанчук М.О. Обмеження особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування особи // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – №2. – С.88 – 90
20. Hámosi Antal. A magzat élethez való joga.: Logock.– Budapest, 2001.– 151 o.
21. Jobbágyi Gábor. A méhmagzat életjoga. Budapest: Szent István társulat az apostoli szentszék könyvkiadoja., 1997. – 257 o.
22. Törő Károly. Orvosi jogviszony. – Budapest: KJK, 1986. – 345 o.
23. Lenkovics Barnabás. A magzat élethez való jogáról // Magyar Tudomány. – 1990. – № 2. – О.162 – 166
24. Tarr György. A méhmagzat életjoga. Jog az élethez // Magyar Jog. – 1990. – №2. – О.1092 – 1107
25. Petrik Ferenc. A személyiség jogi védelme.– Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. – 280 o.
26. Jobbágyi Gábor. A méhmagzat életjoga. – Budapest, 1994. – 113 o.
27. A magzat élet védelméről – 1992. évi LXXIX Törvény // UNIÓ KFT–CDATA Bt. Magyar Törvénytár, 2004
28. Forum života: Aj nenarodené dieťa má právo na život // Spravodaj občianskeho združenia Fórum života. – №3.–2004. – С.1 – 16
29. Судо Ж. Біологічний статус людського ембріона (доповідь для медиків) // Родина і біоетика. – 2001. – № 5. – С.131 – 139
30. Paton v. United Kingdom (1980) // Kennedy & Grubb. – 1990. Medical Law. Text and Materials, p.744 – 806
31. Sándor Judit. Az orvosi jog és etika kapcsolata a biroi itélkezésben. Kandidátusi értekezés, 1994. – 243 o.
32. Ромовська З.В. Особисті немайнові права фізичних осіб // Українське право. – 1997. – № 1 (6). – С.47 – 60
33. Елкина С. Право на жизнь (аборт, эвтаназия, смертная казнь) // Правовой статус особи: стан, проблеми, перспективи // Збірник наукових статей / За ред. М. Головка, Н. Морзе, П. Біленчука. – К., 1998. – С.58 – 63
34. Keresztes Éva. A halál orvosi és jogi fogalmai // Jogtudományi Közöny. – 2002. – №9. – LVII évfolyam. – О.386 – 396